

D-580,2 н.н.

— Товариш командир! Завтра ви поведете нас у бій. Ми всі ось тут—і старики, що вже по півроку на війні, і молоді, ось вроді Овчаренка, що йтимуть до бою вперше, усі ми знаємо, що завтра бій буде великий, дехто з нас, звичайно, загине. Чи правду кажу?

Іван Дробот, молодий танкіст з надзвичайно приємним і скромним лицем, хвилювався.

— Правду,—відповів просто і спокійно героєм Радянського Союзу, знаменитий їхній командир Петро Колодуб. — Продовжуйте, робіть, що ви хотіли сказати перед боєм.

— Я хотів спитати вас, хоча про вас і пишуть у всіх газетах і на зборах говорять, що ви про людину безстрашну і невтомну, хоч і на вид такий, пробачте, і маленькі і не дуже неначебто й здорові, так от, звідки ж ви у вас береться, оте все, що говорять, самі ми знаємо, що ви з усякого пекла вийдете переможцем і багато сот фріців маєте на своєму рахунку, так от, що ви є така людина, скажіть нам неофіційно, так

ПРОВЕРЕНО

ЦНБ 1945

ніби ми і не на війні зовсім. Де ваш не бойовий, а, так би мовити, внутрішній секрет? Чи може я не так висловився, проба́чте?

Дробот почервонів од свого довгого запитання. Йому здалося, що він неясно висловився, і від цього зовсім розгубився.

— Ні, дякую, Іване, ви прекрасно і тонко висловили свою думку, і я з великою охотою вам одповім, тим більше, що секрет такий у мене дійсно є.

Всі бійці і командири,—а їх було в землянці чоловік тридцять,—раптом заворушились і, розташувавшись для довгого і приємного слухання, притихли. Командир умів оповідати. Вони були добрі бійці, і Петро Колодуб любив їх. Поклавши на походний столик люльку, він трохи почекав, поки стало зовсім тихо.

— Це було на Десні,—почав знаменитий капітан, усміхнувшись.—Да... Одне слово, звичайний наш український дід-рибалка перевернув мені тоді всю душу.

Хто з бійців, що пізнали увесь тягар торішнього німецького вторгнення, не пам'ятає цього діда! Пригадуєте осінь? Що не ріка, то й драма, то й діди, мов добрі річні духи. Вони були сміливі, діди оті, сердиті і не боялися смерті. Дехто сказав би, що вони

не любили нас. Часом їхня нелюбов і навіть презирство до нас не мали впину. Було таке?

— Було,—зітхнули в кутку землянки.

— Ну, так от слухайте.

Капітан Колодуб підібгав під себе ноги—це була його улюблена поза з пастушого дитинства—і, опершись руками на коліна, подивився на присутніх. В землянці було накурено. Бійці сиділи у присмерку в найрізноманітніших позах, притулившись один до одного, чи обнявши один одного. Всі вони були різні і всі рідні. Усіх їх об'єднувало одне почуття єдиної сім'ї, те незабутнє і неповторне, що перед лицем щоденних небезпек гуртує на війні чисті серця юнаків, що лишається потім найдорожчим спогадом людині на все її життя.

Пройдуть літа, загояться рани, приорюються ворожі кладовища, забудуться пожарища і многі події поплутаються в сивих головах од частих спогадів і перетворюються уже в оповідання, але одне зостанеться незмінно вірним і незабутнім—високе і благородне почуття товариства і братерства всіх юнаків, що розбили і стерли з лиця землі німецьке божевілля.

— Ми відходили без зв'язку, без артилерії, ми відступали на схід день і ніч. Ворожі

кліщі мали от-от зімкнутися перед нами. Ми несли на плечах своїх ранених товаришів, падали з ними, проклинали все на світі і йшли далі. Ніде правди діти, були такі, що й стрілялися з розпачу і гордості й жалю. Були й такі, що кидали зброю і з гіркою лайкою повзли до рідних хат, не мавши сили духу пройти мимо.

Колодуб примовк, замислившись.

— Нас було небагато, чоловік п'ятнадцять. Було кілька танкістів з розбитих танків, були кулеметники, політробітники, два борт-механіки і навіть один полковник без полку. Я був тоді ще командиром танка, що залишивсь у німців з пробитим мотором. А до війни я був садівником. Сади колгоспам садив, співав пісень, дівчаточок любив та, мабуть що й усе.

Капітан Колодуб так тепло і разом з тим з такою тонкою, знайомою всім іронією усміхнувся, що за ним тихо усміхнулася вся зе млянка.

— Ми вибилися з сил. Ноги вже не несли, наступала ніч. Перед нами за селом велика ріка. А німці були недалеко. Чимало з нас не вміло плавати. Нам показали хату перевізника.

— Тікаєте, бісові сини?—спитав нас дід Платон Півторак, що виходив уже з сіней

з веслом, сіткою і дерев'яним ківшем для виливання води з човна.—Багато я вже вас перевіз. Ой, багато. Та здорові все, та молоді, та все—перевези та перевези... Савко!—крикнув Платон до сусідньої хати.—Ходім, Савко. Треба перевезти, нехай вже тікають. Га?.. Ходім, ходім! Це вже, мабуть, останні.

Савка вийшов із своєї хатки і дивився на нас, як намальований. Було йому літ сімдесят, чи може й більше. Він був маленький з підстриженою борідкою. Був би він сильно схожий на святого Миколу Угодника, коли б величезна, мов коров'ячий кізяк, стара кепка не лежала у нього на ушах та землистого, так би мовити, кольору світер не висів на ньому, як на хлопчику батьків піджак. За дідом Савкою виходив чималий хлопець з двома опачинами.

— Еге-ге! Щось ви, хлопці, не той, не як його, не туди, неначе, йдете,—сказав дід Савка і хитро подивився на нас.—Одежка ось нова і торбочки, і ремні, еге, і самі ось молоді, а звертаєте наче не туди, га?!

— Ходім уже, годі!—сказав Платон.

Пішли.

— Заспокойтеся, човен є і чималий,—сказав я тихо нашому супутнику Борису Тро-
янді, що хвилювався увесь час більш за всіх. Він не вмів плавати.

— Ви думаєте, вони нас перевезуть? По-моєму, треба бути дуже обережними,—стри-муючи хвилювання, прошепотів Троянда.

— Не знаю, чого вони оце так тікають,—сказав дід Платон, ідучи з Савкою до річки, так ніби нас тут зовсім не було.—Чого вони так тієї смерті бояться? Раз уже війна, так її нічого боятися. Уже якщо судилася вона кому, то не втечеш од неї нікуди.

— Еге!—погодився Савка.—Уже, казав той, ні в танку не сховаєшся, ні в печі не зама-жешся. Тільки от, помічав я, віщування таке було перед війною на втьоки. Така вже ма-буть їхня планета.

— А, дурість... Планета... Душа несерйозна, розбалувана. От тобі й планета,—сердився Платон.—Візьми мого Левка. Як він на Ко-хинголі тих, як їх, бив? Всіх до одного ви-чистив. Читав листа? Полковник Левко Пів-торак—я розумію! А це казати не люди.

Ми йшли стежкою мовчки у густих лозах. Діди йшли попереду з сітками і хропачами дуже повільно, ніби на звичайну нічну рибну ловлю і, здавалося, не звертали жодної уваги ні на гарматну стрілянину, ні на рев німецьких нахабних літаків,—одне слово, весь німецький феєрверк, що так замучив нас за останні дні важкого відступу, для них ніби не існував зовсім.

— Слухай, батьку! Ти не можеш іти трохи швидше?—звернувся до Платона Троянда.

Платон не одповів.

— Слухайте, діду, ви не можете йти трохи швидше?—стримуючи дрижаки, спитав Троянда ще раз.

— Ні, не можу,—одповів Платон.—Чого, пак, ви отакий швидкий стали, хто вас знає? Старий вже я швидко ходить. Одходив уже своє.

— Скажіть, а де ж річка? Далеко річка?

— А ось і річка.

Дійсно, лоза зразу кінчалась, і ми вийшли на чистий піщаний висип. Перед нами була тиха, широка Десна. За річкою крутий берег, а далі, праворуч, другий висип і лози. За лозами темні ліси, а над рікою і над лісами вечірне небо, якого я ще ніколи таким не бачив.

Сонце давно вже зайшло. Але його проміння освітлювало ще зза горизонту верхи велетенського нагромадження хмар, що насувалися з заходу на все небо. Хмара була важка, темно-темносиня, внизу зовсім чорна, а самий верх її, самий вінець майже над нашими головами було написано шаленими крученими криваво-червоними і жовтими мазками. Величні німі зловісні блискавиці горобиної ночі спалахували невгасаючи між

шарами хмар. І все це одбивалося в воді, і здавалося, що ми стояли не на землі, що ріки немає, а є міжхмарний темний простір, і ми загубилися в ньому, малесенькі, як річні піщинки. Небо було надзвичайне. Природа була ніби в змові з подіями і попереджала нас своїми знаками.

Риба боялася такої ночі і шугала по висипу на мілині. Десь за нами і ліворуч попід хмарою носилися ракети, мов змії. Було видно. Світило жовтуватим відблиском жовтої корони хмар. Гриміли гармати. Ми стояли нерухомі. Було щось надзвичайне, урочисте і грізне. Всі примовкли і розгубилися, немов перед якоюсь виключною подією.

— Ну, сідайте, повезем. Чого стали?— сказав дід Платон. Він стояв уже біля човна з веслом.—Повезем уже, а там що бог дасть. Не вміли шануватися, так уже повезем, тікайте, чорт вашу душу бери... Куди ти хитаєш? Човна не бачив, воїні!—загримав дід на когось із нас.

Ми посідали у човні мовчки, і кожний думав свою невеселу думу.

— У тебе готово, Савко?

— Можна.

— А хмар наперло... Ач, що робиться! Страшний суд, чи що починається?—Дід Платон подивився на небо і плюнув в до-

лоню. Потім він узяв весло і сильним рухом одштовхнувся від берега. Савка з онуком гребонули опачинами.

Човен був великий і старий-престарий. Він увесь був просмолений смолою і покарбований часом.

Я сидів у човні близько коло діда Платона. Я дивився на тиху чарівну річку і на берег, і на суворого кормчого діда, що здіймався наді мною на фоні урочистого неба. Мені здалося, що мене перевозять на той світ. Що це не дід Платон, а казковий Харон, що перевозив на той світ душі мертвих через річку Стікс. Сором і розпач, і невимовний жаль, і безліч інших гострих почувань охопили мою душу, скрутили її і пригнули. Прощай, моя красуне Десно...

Мене вивів із задуми голос Платона. Він продовжував з Савкою свою розмову, образливу і гірку для нас. Видно, щось сильно його мучило, щось хотілося йому додумати до кінця. Він ніби думав уголос.

— Чорт його знає, що воно таке почалося. Сьогодні вранці заходить до хати якесь дрантя собаче та все кругом у зброї та в ремінні, та не в абиякому ремінні, а новому.

— Еге!—почувся ззаду голос Савки.

— А це ж усе гроші!

— Еге!

— „Вставай,—каже,—вези, годі спать.“—А я три ночі не спав, возив.

Платон трохи помовчав.

— А онц недавно перед вечором перевозив з Митрофаном одну партію. Так одно, чорти його батька бери нехай, вроді отого, що коло тебе в очках сидить, теж у новому ремінні, так ще револьвер витягло та кричить—вези, каже, мерщій, куркуль! Їй-богу правда. А в самого руки тремтять і очі викарячені, немов у носура чи в окуня од страху. От, пак, людина, хай бог милує.

— А, чорт-ї що...

— Еге. Так товариші заступились, спасибі їм. Що ж ти, кажуть, чортів син, діда обижаєш? Та чуть не побили. Так притихло. Отаке пусте, ну ти подумай... О, здорово гупає!—прислухався Платон до гарматних пострілів.—Скоро, мабуть, появиться герман.

Прогриміли постріли важких німецьких гармат. Пролетіли перелякані качки.

— „Діду, перевези...“—сердився Платон.

— Еге,—підхопив Савка.—А не знають, трясця їх матері, що вже кому на війні судилося вмерти, так не викрутишся, ніякий човен тебе не врятує. Не здожене куля, здожене воша, а війна своє, казав той, візьме... Бери вліво, бистря велика,—захлюпав Савка опачиною.

— Беру. Коли б оце Левко із своїм полком та був тут, той би не одступив, ні. Той би цього човна повернув назад та по шиях, по шиях!—розсердився Платон і наліг на весло.—Той не одступить, ні, чорта з два!

— Еге! Отакий і мій Демид. Його огнем печи, на шматки ріж, ну не одступить. Куди твоє діло!—сказав Савка і плюнув на долоню.—А ці думають урятуватися, а воно, мабуть, вийде на те, що харкатимуть кров'ю довго... Це ж усе доведеться забирати назад!

— А доведеться!—підхопив Платон і гребонув веслом з усієї сили тричі.—Шутка сказать, скільки землі доведеться одбирати назад. А це ж усе кров!

Я дивився на діда Платона і з насолодою слухав кожне його слово. Дід вірив у нашу перемогу. Він був для мене живим грізним голосом нашого мужнього народу.

— Наша частина змушена була відступити,—сказав полковник.

— Балакай. Не вміли битися. От тобі і відступ,—сказав Платон.—Що у військовому статуті сказано про війну—ну? Хто скаже? Мовчите, вояки. Сказано—коли цілиш у ворога, возненавидь ціль.

— А де ваша ненависть?—підхопив Савка.

— Еге, а вмирать боїтеся. Значить, нема

у вас живої ненависті. Нема!—дід Платон аж крякнув і підвівся на кормі. Ми не знали, що відповідати.

— О, пливе щось. Наш, чи німець?—сказав Платон і притяг веслом до човна труп.— Німець. А, холера на твою голову. Уже пливе. Ач, куди забрався! У десну! Успів нечистий. А ви все думаєте та все страдаєте. А страдати ніколи!

— Я, діду, ненавиджу німців всією душею!—крикнув Троянда і навіть встав од хвилювання.

— Значить, душа в тебе мала,—сказав Платон. Душа, хлопче, вона буває всяка. Одна глибока і бистра, як Дніпро, друга, як Десна ось, третя, як калюжка по кісточки, а часом буває, що й калюжки нема, а так щось мокреньке, неначе, звиняйте, віл покропив.

— Ну, а якщо душа велика, а людина нервова?—образився Троянда і розсердився сам на себе. Був він до чорта розумний і дотепний, а тут вся дотепність наче всохла.

— А ти прикуй себе од страху ланцюгом до кулемета та й клади ворога мовчки до смерті,—сказав Платон.—А там уже живі розберуть колись, який ти був, нервений чи ні. А то, виходить, що ненависті в тобі багато, а нервів і себелюбства ще неначе

більше. От і—„перевезіть, діду!“ А ненависть твоя на щось інше витратиться. Яка ж ціна їй, коли умирать не вмієш?

— Ну, це не всякий може,—промимрив щось збитий з пантелику Троянда.

— Ото ж то й є. А треба, щоб усякий міг, коли ворог суне. Їсти ж хліб усякий потребує. І язиком галакять всі навчилися.

— По-дай чо-го-го-го! Човен подай! А-га-га-га!—почулося з того берега.

— О, вже розпинаються нервені душі. Накликають німця. А нема того, щоб тихо посидіти!—сказав Савка.

Пропливли трохи мовчки. Платон почав сильно гребти веслом. Видно, йому хотілося щось іще сказати, чимось перебити своє невдоволення.

— Ти собі подумай, Савко, як оце Сталіну дивитися на отаке паскудство. Він же ж надіявся на їх усіх, як я на свого Левка, а воно он що виходить—„діду, перевези!“

— А ви чули промову товариша Сталіна?—спитав лейтенант Сокіл.

— Ні, не чули,—глухо одповів дід Платон і зітхнув.

— Еге,—промовив Савка.—Скільки літ їх Сталін учив, ти подумай, Платоне. А вони тікають. От він і каже тепер, що ж це ви, каже, робите? Стійте тікати! Чим же далі

ви тікаєте, тим більше крові проллється! Та не тільки вашої, солдатської, а й материнської й дитячої крові. От яка промова!

— Товариш Сталін так не говорив,—авторитетно заявив Троянда.

— Не говорив, так ще поговорить,—відповів Савка.—Сталін, він що каже? Він каже, що народ думає, от що він каже...

— Не знаю, як ти, Савко,—сказав Платон,—а мене б з Дніпра чи з Десни не то що Гітлер, а сам нечистий би не вигнав, прости господи, не при ночі згадуючи.

— Легко сказати, діду, а от побачили б ви танкетки! — виправдувався лейтенант Сокіл.

— Ну, і що ж?—перебив його Платон Півторак, очевидно не маючи ніякого бажання вислуховувати нас.—Скільки вона там вас може убити, тая танкетка? Все одно вам же доведеться їх розбивати, не мені. Я своє одвоював. А от мій Левко на Кохинголі, чули, що зробив з тими, як їх?.. Танкетки,—розгнівався дід.—Людська душа молодецька сильніша за всяку танкетку! Була, есть і буде! Як то в піснях про Морозенка співають: „Де проїхав Морозенко—кривавая річка“, о!.. Ото був воїн!

Я не витримав далі дідових розмов,—так важко мені було його слухати. В цю мить

він здався мені жорстоким і несправедливим дідом.

— А хіба ви думаєте, діду, що нам не важко? Хіба ви думаєте, що біль і жаль не роздирають наші душі, не печуть нас пекельним вогнем?..—простогнав я йому в самі очі.

— А що мені думати?—подивився на мене дід Платон.—Думайте ви. Життя бо ваше вже, а не моє. А тільки я так скажу вам на прощання. Не з тієї пляшки наливаєте. П'єте ви, як бачу, жаль і скорботи. Марно п'єте. Це, хлопці, не ваші напої. Це напої бабські. А воїну треба напитися зараз крепкої ненависті до ворога та презирства до смерті. Ото ваше вино. А жаль—це не ваше занятіє. Жаль підточує людину, мов та шашель. Перемагають горді, а не жалосливі!—сказав дід Платон і примовк. Він висловив, нарешті, свою думку. Це була його правда. Він стояв на кормі з веслом, суворий і красивий, і дивився вперед поверх нас.

В цей час далекобійний снаряд упав коло нас у Десну і підніс угору великий водяний стовп.

— Ого!.. А що риби поглушить в річках!—почувся голос Савки.

— Тепер поглушить,—сказав Платон.—Позаторік подохла од задухи, а зараз німці

висадять гранатами дотла. Спустіють, мабуть, і річки, і все на світі... Приїхали.

Човен м'яко ткнувся в річний пісок. Я ви-йшов із човна на берег зовсім спустошений і разом з тим якийсь неначе зовсім інший, новий. Я неначе втопив у Десні і свій жаль, і тугу, і розпач відступу. Я оглянувся. За Десною горіло. І червона заграва пожежі якось по-новому освітлила мою душу. Нестерпний огонь пропik мене наскрізь. На одну мить мені здалося, що кинься я зараз назад до Десни—і вода б розступилася передо мною. Цього я, хлопці, ніколи не забуду...

Ми стали прощатися з дідами, поспішаючи у лози.

— Постійте трохи,—сказав Платон, спершись на весло.—Так що ж прикажете передати герману? Як стрічать його, як у вічі дивитись?

— Передайте, що ми ще повернемось. Не дрефте, діду. Повернемось!—спробував підбадьорити діда Троянда.

Дід подивився якось мимо планшеток Троянди і легенько сплюнув.

— По-дай чо-го-го-го! Ого-го-го!—лунало з того берега.

— Прощайте, діду, тихо говорили мої попутники, зникаючи в лозах.

— Ідіть собі під три чорти... Чорт вас носить,—сказав байдужим голоском дід Савка. Платон мовчав.

Ми пішли в лози.

Я йшов останнім і думав про діда Платона. Спасибі йому, думав я, що не пожалів нас, не окропив нашу сумну стежку сльозами, що викресав з мого серця огонь у ночі... Правда, чом же ти часом така гірка та солоня!..

Потім я побіг назад до Десни. Я мусив щось сказати на прощання дідові Платону. Я вибіг на висип.

Платон стояв на березі по кісточки у воді з веслом, як пророк, нерухомий, і дививсь, очевидно, нам услід.

— Прощайте, діду. Простіть нас, що не доглянули вашу старість,—сказав я, задихаючись.—Ми вас, діду, ніколи...

— Іди, не крутись перед очима,—сказав Платон Півторак, навіть не подивившись на мене. По сухому темному його лицю текли сльози і падали в Десну.

Оце, друзі мої, і все. Оце і весь секрет,—сказав капітан Колодуб і запалив люльку.

Всі в землянці зітхнули.

— Зараз я Герой Радянського Союзу. Багато я знищив ворога, що й говорить. Багато постріляв у наступі і гусеницями подушив багато. Часом бувало так, що нудно роби-

лось од хрусту німецьких кісток. І сам падавав у бувальці не раз. Але де б я не був, як би не гули навколо мене ворожі вихорі, їм ніколи вже не затушить того вогню, що викресав з мене колись у човні дід Платон... Що наша життя? Що наша кров, коли страждає вся наша земля, увесь народ?—голос капітана зазвучав, як труба до бою.

— Я, хлопці, у бою сторукий, помножений стократ на гнів і ненависть!.. Так.

Капітан Колодуб усміхнувся:

— А все ж таки нічого в світі я б так не хотів, як після війни поїхати на Десну до діда Платона і...

— І сказати йому, що він помилявся, товаришу Герой Радянського Союзу. Мое шанування! Ну, як?—почувся з боку дверей бравий голос Троянди, що півгодини тому приїхав на фронт і зайшов до землянки.

— І поклонитися діду Платону в ноги за науку,—сказав капітан Колодуб, ніби й не почувши зовсім Троянди.

Стало тихо. Ніхто не ворухився, немов усі танкісти були ще думками на Десні.

— Ні, товаришу капітан, не поклонитесь ви діду Платону,—зітхнув молодий танкіст.

Всі обернулись. Це був Іван Дробот. Він стояв у самому кутку землянки. Він був якось особливо схвилюваний.

— Діда Платона, товаришу капітан, вже немає живого,—сказав Др бот.—Ото як ви пішли у лози, через гсдину прибїгли німці. Довго вони били діда, що перевіз вас, хотіли було розстріляти, а потім був приказ негайно переправитися на другий берег Ну, повезли. Насіло їх вщерть. Випливли на середину Десни. Тоді дід Платон і каже:

— Савко, прости мене!

— Бог простить.

— У другий раз!

— Бог простить.

— Прости утретє!

— Бог простить.

— Прости і ти мене, Платон!—сказав дід Савка.

— Бог простить.

— У другий раз!

— Бог простить.

— У третій раз!

— Бог простить.—Та за третім разом як повиймали вони весла та як стрибнули на правий борт, та й перекинули човна. Все потонуло—і кулемети, і німці, і діди. Один тільки я виплив на наш берег.

— А хто ж ти такий?—тихо спитав капітан Колодуб.

— Я онук діда Савки. Я сидів на другій опачині...

— Встать!—скомандував Колодуб.

Всі встали. Цілу хвилину сім'я бійців стояв мовчки. Колодуб був блідий і урочистий. Він стояв з закритими очима. Потім на мить він став на одне коліно, і всі зробили те саме.

— Готові до бою?—спитав Колодуб і вийшов перед бійцями, як дід Платон на Десні.

— Готові на всякий огонь!!!

Тихо стало в землянці. Тихо й на позиціях. Тільки далеко на обрії гойдався в небі воєнний знак прожектора.

Центральна Національна
БІБЛІОТЕКА

1788/1-86.

Редактор *Ю. Кобилецький*.

А. Довженко.—„Ночь перед боем“.

(Отпечатано на украинском языке).

---

8. Зам. 3734. Тираж 10.000. Друк. арк. $\frac{3}{4}$. В 1 друк.
к. 40 тис. зн. Підписано до друку 2/X—42 р.

Друкарня поліграфвидавництва, м. Саратов